

ORY, SOLANGE, *Archives Max van Berchem Conservées a la bibliothèque Publique et Universitaire de Genève. Catalogue de la photothèque. Etabli par Solange Ory. Publié par les Soins de la Fondation Max van Berchem*, 1975 (satışa 1979 yılında verildi), XLV-275 Sayfa. Beyrut, dağıtım: Leiden'deki Brill yayınevi.

Doğubilim tarihinde topladığı ve yayınladığı yazıtlarla önemle bir yeri bulunan Max van Berchem'in ölümünden sonra geride bıraktığı malzemenin kataloğu uzun bir bekleyişten sonra yayınlandı. Buna neden herhalde Lübnan'da meydana gelen uzun yıllardan beri dinmeyen olaylardır. Ortadoğu'nun tanınmış basımevlerinden biri sayılan Katolik Basımevi (= *Imprimerie Catholique*)nde basılan bu kitap, ilgili zat için kurulan vakfın çabaları sonunda yayınlanmış bulunuyor. Kısa bir süre önce eski makalelerinden bazılarını iki cilt içinde toplayarak tıpkı basımlarını yapan¹. vakfın bilim dünyasına bu olumlu katkısını kutlamalıyız.

Max van Berchem uzun yıllar Anadolu'da topladığı yazıtlarla tarihimizin karanlık kalmış bazı yönlerine ışık tuttuğu gibi, yöntem bakımından da yararlı bir öncü olmuştu. Yayımlarının gerçekleşmesinde önemli katkısı bulunan S. Ory, Suriye'nin ve başkenti Şam'daki islâm gömüt yazıtlarının yayınına da gerçekleştirmiştir². Bab'üs Sagir gömütliğünde bulunan bu yazıtlar, türk tarihine olduğu kadar ekin sanat yönlerine de yararlı olmuştur. Uzun yıllar tuhaf bir tutumla yabancı kaldığımız bu tarih hazinelerimizin geç olsa ülkemizde incelenmeye başlaması kıvanç vericidir³. Şimdi elimizde bulunan M. van Berchem kataloğunu tanıtmaya olanağı ile yurdumuzda yapılan yazıtlar üzerindeki çalışmalara kısaca değinmek istedik.

Birinci Dünya Savaşında yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında gittikçe canlanan türk ulusal bilinci, büyük bir hızla eski dönemlerin ekin sel kalıntularına eğildi. Çok sayıda tarih kaynaklarının yanında yazıtlar da büyük ölçüde araştırmacıların dikkatini çekti. Tarihsel içerikleri yanında sanat yönünden de ilgi çekici olan bu malzemenin incelenmesine ülkemizde Halil Edhem Eldem öncülük etmiş, büyük bir sabırla topladığı malzeme sayesinde yaşamı boyunca yaptığı yayınlardan başka⁴. son yıllarında elinde bulunan estampajları Türk Ta-

¹ *Opera Minora*, Genève, 2 cilt. 1978 [Şimdi bk. S. Eyice, *Belleter XLV/2* (1981) S. 115-136].

² Khaled Moaz-Solange Ory, *Inscriptions arabes de Damas. Les stèles funéraires I. Cimetière d'al Bab al-Sagir*, Beyrut 1977, 207 sayfa.

³ Hikmet Turhan Dağhoğlu [1900-1977] için hazırlayıp yayınlamayı umduğumuz nekrolojide bu konuyu etraflıca ele aldık. [Sanat Tarihi Yıllığı IX-X (1981) S. 287-307].

⁴ *Halil Edhem Hatıra Kitabı* c. 1 (1947) s. 299-302 arasındaki F. Kınal tarafından hazırlanan kaynakçası.

rih Kurumu'na armağan etmişti⁵. Son yapıtlardan biri olan "*Melik Tumanbay II adına Çorlu'da bulunan bir kitabe*" adlı boyutları küçük fakat yöntemi büyük kitabında, bir yazıtın bile nasıl önemli sorunlar içerdiğini ortaya koyan değerli bir araştırmadır⁶. Böylece Anadolu Türk Tarih'inin birinci el kaynaklar üzerinde çalışılmasının ne kadar önemli sonuçlar getireceği devrin aydınları tarafından anlaşılmıştı. Anadolu Selçuklu Devleti'nden başlayarak Anadolu Beylikleri'nin egemen oldukları büyük kentler olduğu kadar, sonradan önemlerini yitiren yerleşme merkezlerindeki yazıtların toplanmasına çalışılmıştır. Bu araştırmacıların şansı Halil Edhem gibi bir kişinin Max van Berchem ile birlikte çalışması ve ortaya yararlı yapıtlar koymalarıydı. Önce Sivas ve Divriği kentlerini⁷ içine alan çalışmalar yanında Diyarbakır üzerinde yazılan büyük kitap da önemli bir klavuz idi. Devam edilen araştırmaların ürünlerinin çoğu *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanmış ve bunlar bugün bile erbabi tarafından ilk başvuru olan araştırmalar arasında girmiştir. Zamanın amansız yıkımına uğrayan pek çok yapıt bugün ortadan kalktığı için o zamanlarda yapılan yayınlar şimdi daha da büyük bir değer kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'in kurulduğu yıllarda bu yazıt toplama ve yayınlama girişimine devletin kısıtlanarak sınırları içinde bile yardımlar geri durmamıştır. O sıralarda yayın yaşamına başlayan önemli bir bilimsel dergide bu tutum olumlu karşılanmış ve Max van Berchem örnek gösterilmiştir: "Maarif Vekâleti Hars Dairesinin Anadolu'nun muhtelif sahalarına âit islâmî kitâbeleri toplayıp neşr etmek üzere olduğunu memnuniyetle haber aldık. Max van Berchem'in "*korpus*"ü tarzında böyle bir külliyyatın meydana gelmesi Anadolu tarihinin tenvirî için büyük bir hizmettir. Bu külliyyatın birer birer mevki-i intişara kondukça, onlara ait mütalaalarımızı ayrıca yazacağız"... (Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türkiyat Haberleri", *Türkiyat Mecmuası* I (1925) s. 329) denildikten sonra, o sıralarda yapılan yayınlar gene Fuad Köprülü tarafından tanıtılmıştır (*aynı dergi* II (1926) s. 541 v. d. *Anadolu Kitabeleri*, s. 542 vd. *Sinop Kitabeleri*, s. 543, *Sivas Kitabeleri*. s. 497-501 arasında İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın Kitâbeler adlı yapıtı hk.).

Eski kuşak içinde yetişmiş olup bugün saygı ile andığımız araştırmacıardan Ahmed Tevhid (Ulusoy)⁸, Mübarek Galip, Behçet, Yusuf Akyurt, Hafız Kadri, Hüseyin Hilmi, M. Zeki Oral⁹ ve yakın bir geçmişte yitirdiğimiz İsmail Hakkı Uzun-

⁵ Uluğ İğdemir, "Merhum Halil Ethem Eldem'in Türk Tarih Kurumu'na armağan ettiği Türk - İslam devri kitabe estampajları", *Belleten* IV/16 (1940), s. 545-563. Yeniden yayımı: *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s. 257-277.

⁶ *Mısırın son Memlûk sultanı melik Tumanbay II adına Çorlu'da bulunan bir kitâbe*, İstanbul 1935, 66 sayfa. Bu kitap için bk. F. Köprülü, *Ülkü. Halkevleri Dergisi* VIII/45 (1936), s. 244-245.

⁷ *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, 3. kısım. Asie Mineure. Kahire 1910-1917. ve *Amida*, Heidelberg 1910.

⁸ İ. H. Uzunçarşılı, "Türk ilim âleminde dört büyük kayıptan ikisi. Üstad A. Tevhid", *Belleten* IV (1940) s. 141-143.

⁹ O. Aksoy, "Mehmet Zeki Oral (1901-1962)", *Türk Etnografya Dergisi* 6 (1963) s. 115-118.

çarşılı¹⁰'nin yazıtlarımızın toplanmasında yayınlanmasında önemli çabaları bulunmaktadır. 1932 yılında Halkevleri'nin kuruluşu yerel tarih araştırmalarına yeni bir hız vermiş hulumuyordu. Bu kuruluşun çatısı altında toplanan genç araştırmacılar ana kaynakları aramağa giriştikleri zaman yazıtları da incelediler ve becerileri oranında yayınlar yaptılar. Fakat iyi bir eğitimden geçmemeleri, bilimsel ortamın yeterli olmaması büyük bir eksiklik yarattı. Bu çabalar için eşgüdüm önerileri ve yol gösterici çalışmalar yapılmıştı¹¹. Yazıtların da toplanması ve okunmasının yöntemlerini en iyi inceleyen yapıtın Halil Edhem Eldem'e ait oluşu, o sıralarda tekrar yayımının yararlı olacağı kanaatini uyandırmış ve böyle bir istek gene bir Halkevi tarafından gerçekleştirilmiştir¹². Ne kadar yetersiz sanılsa da, Halkevleri tarafından yayınlanan dergilerin ve kitapların sayfalarında kalan yayınlar, bugün için araştırmacıların işine yaramaktadır. Günümüze gelinceye dek önemli katkıları bulunan yabancı bilim adamlarının adlarını işaret etmeliyiz. Paul Wittek¹³, Jean Sauvaget¹⁴ ve R. Mantran¹⁵, çeşitli zamanlarda Anadolu'da buldukları yazıtlar üzerinde çalışmışlardır. Devam eden bu araştırmaların düzenli bir repertuarı zaman zaman düşünülmüş ve F. Köprülü tarafından önerilen korpus yayınlarına girilmiştir. Bir türlü sonuçlandırılmayan bu girişimler, yalnız Orta Çağ dönemini kapsayan tarihimiz içinde değil fakat yakın dönemler için bile bir yazıtın ne kadar önemli olacağını ortaya koymağa yardım edecektir. Kitaplarla dergilerin satır ara-

¹⁰ A. S. Erzi, "Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayınları", *İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan*, Ankara 1976, s. XXI - XLIV.

¹¹ M. Fuad Köprülü, "Halkevlerimizde tarihî araştırmalar nasıl yapılmalıdır", *Ülkü. Halkevleri Dergisi* XIII/73 (1939) s. 9-12.

¹² Halil Edhem, "Kitâbeler nasıl kayıd ve zabt olunmalıdır", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* I/10 (1327) s. 625-639. Yeniden yayınlayan Ulug İğdemir, Ankara 1940, 22 sayfa. Ankara Halkevi yayınıdır.

O sıralarda çıkmış örnek bir yayın girişimi: Fuad Köprülü, *Orta zaman Anadolu kitabeleri repertuarı* 297-857. *Seminer talebesinden H. Savran, H. Kaynak, O. Turan, S. Çetintürk'ün yardımlarıyla*, İstanbul 1937, 8 sayfa. Ankara Dil, Tarih, ve Coğrafya Fakültesi Orta Zaman Tarihi Semineri çalışmaları. 3 örnek yayın.

¹³ *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, c. 68 başındaki kaynakçası ve c. 69 da adına yapılan yayınlar.

¹⁴ *Mémorial Jean Sauvaget*, Şam 1954-1961. c. I s. 3-31 yapıtları. c. 2 açıklamalı dizini.

¹⁵ "Türk - İslam devri yazıtları üzerindeki çalışmaları ile tanınan R. Mantran, Kurumumuz kitaplığındaki Türk - İslam devri yazıtlarının inceleyip bunlarla birlikte yurt içindeki ve dışındaki Türk - İslam devri yazıtlarını bir Corpus halinde yayınlaması için bir proje hazırlamak üzere Ankara'ya çağırılmıştır. Prof. 17-24 Ekim 1976 tarihleri arasında kitaplığımızdaki yazıt estampajlarını incelemiş ve Fransa'ya döndükten sonra bunların yayınlanmasını sağlayacak bir projeyi hazırlayarak kurumumuza göndermiştir", *Bellelen* XLI/163 (Temmuz 1971) s. 611. İlgili araştırmacının bu konudaki son bildirisi: "Bilan et perspectives de l'épigraphie turque pour les périodes pré-ottomane et ottomane", *Studi preottomani e ottomani*, Napoli 1976, s. 191-196.

larına sıkışmış bu yazıtların derlemesinin bir an önce bitirilmisini her bir araştırmacı, ister tarihçi ister ekin araştırmacısı sabırsızlıkla beklemektedir. Son zamanlarda Edirne yazıtları üzerinde yapılan bilimsel bir yayın bu konuda ne kadar haklı olduğumuzu ortaya koymuştur¹⁶.

Elimizde bulunan kitabı inceleyecek olursak bir sunuş ve girişle karşılaşıyoruz. Max van Berchem varisleri tarafından kaleme alınan girişte bu yayının geçirdiği evreler anlatılmaktadır. Belgelikler ve içerikleri kısmında (s. VIII-XI) fotoğraflar ve klişelerden başka bilimsel yazışmaların da saklandığı haber veriliyor. Aralarında kartpostalların bile bulunduğu bu malzemenin düzenli bir yayını öngörülmektedir. Bu arada müteveffanın yaşamı sırasında aldığı notlar da bulunmaktadır. Yapılması düşünülen yayımların yeni konuları aydınlatacağı ve bilgilerimizi arttıracacağı şüphesizdir. Kataloğun düzeni hakkında verilen kısa bir bilgiden sonra (s. XIII-XIV) Max van Berchem kaynakçası verilmiştir (s. XV-XXXVI). Yapıtların yalnız başlıkların verilmesiyle yetinilmemiş detaylı açıklamalar da eklenmiştir. Örneğin n. 70 de Sivas - Divriği yazıtlarını içeren ciltten sonra, n. 88 de yapılan ikinci kısım yayını sırasında Konya yazıtları içinde büyük bir hazırlığa girişildiği, fakat bitirilmeğe olanak bulunmadığı anlaşılıyordu. Kataloğa Konya için alınan fotoğrafların çokluğu (s. 124-130) ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Dönen dervişler beldesi Konya, o devirdeki fikir adamlarının özellikle dikkatini çektiği için ayrı bir gözle görülmüş ve hakkında yayımlar yapılmıştır. Kullanılan diğer kaynakçalar ve kısaltma işaretlerinden (s. XXXVI-XXXIX) sonra, yer adlarında görülen değişik yazım tarzlarına yer verilmiştir (XXXIX-XLV).

Esas metin sayılan sayfalarda fotoğraf belgeliğinin bir kataloğu yapılmıştır. Kent adlarına göre düzenlenmiş ise de ülke esası da göz önünde tutulmuştur. Van Berchem ilgi duyduğu klasik dönem arkeolojisine ait yazıtların da fotoğrafını yaptırmıştır. Bizi ilgilendiren kentler Ahlat ile başlamakta Van kenti ile son bulmaktadır. Diğer islâm kentlerine ait örneğin Kahire hakkında epey fotoğraf bulunmaktadır. Her bir kent için de ayrı bir kaynakça konmuş olmakla beraber yetersiz olduğunu işaret etmeliyiz. Böyle emek verilerek hazırlanan bir kitapta, yazıt yayını yapılan kentlerimizin kısa da olsa kaynakçasının verilmesi tam olarak bu kitabı süslerdi. Bu arada kervansaraylara ait fotoğrafların K. Erdmann tarafından yayını yapıldığı işaret edilmiştir. Fakat bunlara ek olarak memleketimizde yapılan yeni değerlendirmelerin de göz önünde tutulması, örneğin M. Kemal Özergin'in yeni katalog düzenini görmek isterdik ("Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *IÜEF Tarih Dergisi* XV/20 (1965). Balat (s. 22) için hazırlanan altı adet fotoğraftan biri yayına hazır olmakla beraber P. Wittek tarafından yayımlandığı işaret edilmeliydi (*Menteşe Beyliği*, Ankara 1944, s. 147). En önemli araştırma konusu olacak bir Bursa için, yayımlanmıyacak konuları olmasına hayret etmemek elden gelmiyor. İstanbul

¹⁶ F. Th. Dijkema, *The Ottoman historical monumental inscriptions in Edirne*, Leiden 1977, 239 sayfa, XXXVIII tablo, 176 resim. Bir basım ve yöntem başyapıtı sayılabacak bu kitap hakkında bk. Münir Aktepe, *IÜEF Tarih Dergisi* 31 (Mart 1977) yayını 1978, s. 328-329. Salih Özbaran, *IÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978) s. 474-475.

bile yayından nasibini alamıyan bir kent görünümünde: s. 116-119 arasında bulunan n. 1428-1488 arası fotoğraflar görünüm, gömütlük ve ev resimlerinden başka Topkapı Sarayı görünümünü içermektedir. Fakat Cizre ve Hasankeyf için yaptırılan fotoğraflar ilginç görünümler içermektedir (ilki s. 34-36 arası 36 adet büyük fotoğraf, ikincisi s. 101-105 arası n. 1236-1288 sayılı fotoğraflar). Bu iki yerleşim merkezlerindeki köprüler yakın bir zamanda büyük bir kitap içinde tekrar ele alınmıştır (Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975). Yukarıda konu ettiğimiz üzere Konya hakkında çok sayıda fotoğraf bulunmaktadır: (s. 124-130 n. 1544-1592). Alaüddin (M. van Berchem'in ısrarlı tutumu ile Ala et -Tin yazımı esas alınmıştır) camii ve köşkünden başka Sahib Ata türbesi ve diğer yapıtların yayına hazır fotoğrafları bulunurken aynı yazgıyı paylaşan Karaman (s. 120-122) için çok sayıda fotoğraflar yaptırılmıştır (n. 1499-1519). Bunlardan hangisinin yayına hazırlanacağı ve araştırmaların hizmetine verileceği yöneticilerin bileceği bir husustur. Yayın sırasında Türkiye'de yapılmış araştırmaların eksik bırakılmamasını temenni etmekteyiz.

Böyle bir malzemenin ciddi bir yerde korunması ve daha da ötesi bilimsel çalışmalar için hazır bulunması örneği az görülen bir tutumdur. Çok kez bir araştırmacının ardında bıraktığı notlar ve derlemeler darmadağın edilmekte, yılların emek ürünleri bir anda ortadan kaldırılmaktadır. Ölünden sonra yapılan yayın kavramı (posthumus) ileri ülkelerde uygulandığı halde, ülkemizde böyle bir gelenek henüz kurulamamıştır. Bu alanda başarılı olan ve tarihimiz ile ilgili bir malzemenin varlığından bizleri haberdar eden bu girişimi kutlarken son bir kanaatimizi de buraya katıyoruz. Yapılması düşünülen derleme çalışmalarında yalnız arap harfleri ile olan yazıtları değil, fakat yunan alfabesi ile yazılı olmakla beraber, Anadolu türk ekini için çok önemli sayılan yazıtları da göz önünde tutmalıyız. Bir uygarlık üzerine etki yaratan bu akım üzerinde bazı araştırmalar yapılmıştır¹⁷. Karamanlıca denen Anadolu'ya özgü bir tarzda yazılmış bu yazıtların derlemeye katılmasını beklerken, bugün ulusal sınırlarımız dışında kalan yazıtlarımızı da bilimsel çevrelere daha iyi tanıtmaya zamanının geldiğine kaniiz.

DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

¹⁷ S. Vryonis, *The decline of medieval hellenism in Asia Minor and process of Islamisation from eleventh through the fifteenth century*, Berkeley 1971, s. 462. S. Eyice, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", *Belleten* XXXIX/153 (Ocak 1975) s. 25-48. A. Iordanoğlu, "A Karamanlidic funerary inscription (1841) in Nicea (İzmit) museum", *Balkan Studies* 19 (1978) s. 185-191. Göremediğimiz bazı yayınlar: A. Tietze - G. Hazai, *Turkologischer Anzeiger* ciltleri, 'DKF. Epigraphik' bölümü.

